

Európska zahraničná politika – porovnanie dvoch teoretických modelov

MATÚŠ HALÁS

European foreign policy: A comparison of the two theoretic models

Abstract: The foreign policy of the European Union is usually perceived as being significantly different from the common conception of modern foreign policy of sovereign nation states. In this article we will construct two models of foreign policy and confront them with current EU external relations. Firstly we shall look at the modern foreign policy model based on a neorealist approach. Secondly we shall examine its post-modern alternative that draws its inspiration from the post-structuralism of Jacques Derrida. The comparison is focused on three dimensions: the actor representing the foreign policy; his primary goal; and the key principles invoked in interactions with other actors. We conclude that the EU foreign policy cannot be sufficiently explained by neither of the two models. The large gap between the two models could probably be filled by the third, liberal model of foreign policy.

Key words: European Union, foreign policy models, post-structuralism, neorealism; comparison.

Zahraničná politika Európskej únie (EÚ) je vnímaná ako aktivita výrazne sa líšiaca od bežnej predstavy o zahraničnej politike národných štátov. Kým moderný vestfálsky systém, ktorý vznikol po skončení tridsaťročnej vojny v roku 1648, stojí na koncepcii suverenity národných štátov, EÚ ako pomerne nový aktér (jeho počiatky nesiahajú ďalej ako do roku 1950) v anarchickom prostredí medzinárodných vzťahov prekonáva mnohé obmedzenia prítomné u národných štátov. Odpútanie sa zahraničnej politiky EÚ od spätosti s určitým etnikom, neustála zmena hraníc a špecifické ciele tejto zahraničnej politiky, to všetko sú faktory, ktoré z Únie zdanlivo robia svojský príklad postmoderného aktéra na medzinárodnej scéne. Cieľom tohto článku bude vytvorenie dvoch ideálnych modelov zahraničnej politiky a následné porovnanie ich výpovedných hodnôt, čo do schopnosti osvetlí vonkajšie vzťahy Európskej únie. Pod vonkajšími vzťahmi tu budem okrem Spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky (SZBP), na ktorú budem klásť najväčší dôraz, rozumieť aj externé aspekty spoločnej obchodnej politiky, proces rozširovania Únie, ako aj vzťahy s krajinami tretieho sveta. Modely čerpajú z veľmi odlišných teoretických prístupov, konkrétne z postštrukturalizmu a z neorealizmu. Tieto dva pohľady som si vybral z viacerých príčin. V prvom rade je neorealizmus považovaný za nie práve najvhodnejší nástroj na vysvetľovanie súčasnej európskej zahraničnopolitickej reality.¹ Naopak, argumentácia postštrukturalizmu je pri interpretácii integračných procesov a zahraničnopolitickej aktivity Únie využívaná omnoho úspešnejšie. Tiež celkové zaradenie oboch prístupov v rámci teórie medzinárodných vzťahov je príslubom zaujímavého porovnávania. Kým neorealizmus spadá pod pozitivistické koncepcie, postštrukturalizmus je teóriou v rámci postpozitivismu a navyše interpretácie ním inšpirované sa zameriavajú najmä na kritiku neorealizmu.

V rozpore so všeobecne prijímaným názorom článok poukazuje na nemožnosť potvrdiť hypotézu o jedinečnom postmodernom charaktere EÚ ako aktéra medzinárodných vzťa-

hov. Tiež z toho plynúci predpoklad o výraznej odlišnosti zahraničnej politiky Únie od klasickej zahraničnopolitickej aktivity, tak ako ju poznáme prostredníctvom konania národných štátov, sa ukazuje ako mylný. Európska únia teda postupne stráca i tie typické rysy svojej zahraničnej politiky, ktoré bolo kedysi možné aspoň v niektorých oblastiach pripísať len jej.

Článok v teoretickej časti popíše oba vytvorené modely modernej aj postmodernej zahraničnej politiky² pomocou troch kľúčových znakov. Sú nimi typický reprezentant politiky, jeho ciele, a napokon princípy či prostriedky zahraničnej politiky ako takej. Nasledovná konfrontácia oboch modelov s realitou si kladie za cieľ porovnanie ich explanačnej sily pri vysvetľovaní medzinárodného pôsobenia EÚ, ako i potvrdenie alebo vyvrátenie pracovnej hypotézy o odlišnosti základných princípov zahraničných politik Únie a moderného národného štátu. Konečnému zhodnoteniu sily oboch modelov je venovaný záver článku, kde vyjadrím svoj názor, ku ktorému z nich sa dnes zahraničná politika EÚ viac približuje. V krátkosti sa tiež pokúsím načrtnúť možné smerovanie výskumu do budúcnosti.

TEORETICKÉ ZÁKLADY MODELOV

Problémy začínajú pri snahe určiť konkrétny teoretický základ dvoch alternatívnych modelov zahraničnej politiky. Zvolená dvojica neorealizmus – postštrukturalizmus ako podklad pre modernú a postmodernú zahraničnú politiku má svoje jednoznačné pozitíva, ale i negatíva. Na jednej strane si obe teórie vzájomne protirečia, čo do postoja k štruktúre i k spôsobu poznávania. To je príslubom zaujímavej debaty. Na druhej strane ale medzi klasickými prístupmi existuje okrem neorealizmu mnoho iných, štruktúrálnych teórií, ktoré by mohli slúžiť ako inšpirácia pre formulovanie moderného modelu zahraničnej politiky, a ani postštrukturalizmus samotný nie je zďaleka jednoliatou teoretickou školou.

Pod pojmom moderná zahraničná politika bude tento článok rozumieť len ten typ politiky, ktorý je inšpirovaný neorealisticou teóriou medzinárodných vzťahov. Zároveň si plne uvedomujem medzeru, ktorú tým nutne za sebou zanechávam a ktorú by ako alternatívny zdroj modelu modernej zahraničnej politiky mohol vyplniť napríklad neoliberalizmus. Toto rozhodnutie je ale založené na dvoch dôležitých faktoch. V prvom rade je realizmus ako taký, a neorealizmus ako jeho neskorší následník obzvlášť, považovaný za základ, Tradíciu, mainstream, či za dominantnú školu v odbore medzinárodných vzťahov (*Keohane /ed./, 1986; Walker, 1989; Zalewski – Enloe, 1995; Hyde-Price, 2006*). Druhým dôvodom je fakt, že postštrukturalistická kritika medzinárodných vzťahov sa zameriava primárne na reinterpretáciu neorealizmu (*viď napríklad Ashley, 1984; Ashley, 1989; Walker, 1987*), a i preto zvolenie práve týchto dvoch prístupov sľubuje azda najzaujímavejšie výsledky. Pri tom všetkom ale nesmieme zabúdať na dôležitú skutočnosť, že i samotný neorealizmus možno ešte rozdeliť na defenzívny a ofenzívny (*porovnaj napríklad Waltz, 1979; Mearsheimer, 2001*). Článok sa samozrejme bude snažiť o logicky čo najucelenejšiu interpretáciu neorealizmu, a to bez ohľadu na to či je konkrétny autor vnímaný ako ofenzívny alebo defenzívny realista. Tu je možná námietka, že neorealizmus sa zaoberá skôr systémovými charakteristikami medzinárodnej politiky ako konkrétnymi zahraničnopolitickými stratégiami. Domnievam sa ale, že práve z toho ako neorealizmus chápe medzinárodný systém, možno úspešne odvodiť i normatívny model, ktorý bude aktérom predpisovať tú „správnu“ neorealisticú zahraničnú politiku.

Postštrukturalizmus ako širší teoretický rámec pre model postmodernej zahraničnej politiky je u mnohých teoretikov voľne zamieňaný so spojením postmoderná teória medzinárodných vzťahov (*Drulák, 2003; Vasquez, 1995; Smith, 1997; Der Derian, 1989*). Ak je teda EÚ postmoderným aktérom, najlepšie by to mala dokázať práve postmoderná teória. Konkrétnou inšpiráciou pri vypracovávaní druhého modelu mi bol dekonštruktívny spôsob interpretácie textu (*Derrida, 1993; Derrida, 1999*), ktorý sa usiluje upozorňovať na rozporuplnosť navonok koherentných významových schém binárnych opozícií hlboko zakorenených v tradícii západného myslenia. Pre každé A tak existuje nejaké iné vytláča-

né B (Fay, 2002, s. 157), voči ktorému sa A vymedzuje a ktoré sa snaží izolovať na svojom okraji, pričom sa však sama identita dominantného pojmu utvára len pomocou násilného potlačania opozita. Binárne opozície sú dekonštruované poukazovaním na premenlivosť a kontextuálnu závislosť deliacich čiar medzi významovo zdanlivo jasnými pojmami. Len vďaka umelému vytesňovaniu svojich protikladov môžu konkrétne pojmy nadobudnúť „jasný“ význam, čo ale na strane jednej len posilňuje previazanosť s opozitom (pojem stráca bez svojho opaku význam) a na strane druhej je tým umožnená diskriminácia tých „druhých“, voči ktorým sa nejaká skupina vymedzuje. Pri dekonštrukcii sa interpret neraz zameriava na texty a vety zvyčajne považované za nepodstatné, na ktorých sa ale často ukazuje vzájomná závislosť opozícií, ich prelínanie a previazanosť. V konečnom dôsledku ide voľne citujúc Cullera o spytovanie sa na veci, na ktoré sa zabúda, pretože sú vnímané ako samozrejmé (vid' Eco, 1995, s. 113–114). Význam pojmu teda nie je inherentne daný, ale zakladá sa na komplexnosti systémov diferencií, ktoré fungujú v rámci každého jazyka. Inými slovami, nie je stabilný ako to predpokladá štrukturalizmus, ktorý sa podľa toho usiluje pracovať i s realitou. Je naopak premenlivý, nestály a podliehajúci zmene podobne ako každá identita. V nadväznosti na to potom jednoduché a jasné teoretické koncepcie a kategórie (štát), ktoré sú práve vďaka tomu tak príťažlivé, pri snahe uplatniť ich v praxi (zahranická politika) spôsobujú násilné vytlačanie či diskrimináciu svojich zmlčaných opozít (vojna, anarchia), na ktorých ale v skutočnosti stojí celá ich výpovedná hodnota a bez ktorých by ako také v jazyku stratili význam. Pojem text sa pritom v medzinárodných vzťahoch samozrejme nevníma prísne len ako písané slovo vo forme nejakého diela, ale širšie v zmysle diskurzu a jazyka, ako i jeho štruktúry a spôsobu používania na popis reality.

Mojou snahou v časti týkajúcej sa postmodernej zahraničnej politiky nebude použiť dekonštruktívnu metódu ako analytický nástroj interpretácie „európskeho textu“. Nie je tomu tak napokon ani v prípade modernej zahraničnej politiky a jej teoretického základu. Naopak, postštrukturalizmus bude využitý ako nástroj na vytvorenie normatívneho modelu zahraničnej politiky. Prostredníctvom dekonštruktívneho postupu poukážem na neudržateľnosť niektorých kľúčových opozícií, ale tiež sa pokúsím vyabstrahovať princípy, na ktorých tento druh čítania textu stojí, aby som výsledky takejto stratégie nakoniec uplatnil vo vytvorenom ideálnom modeli. Ešte výraznejšie ako v prípade neorealizmu na tomto mieste zaznieva námietka, ktorá v modeli postmodernej zahraničnej politiky vidí jasné popretie pre dekonštrukciu tak typickej historickosti. V rozpore s postštrukturalizmom, ktorý spochybňuje univerzálne a ahistorické štruktúry poukazom na kontextuálnu závislosť ich významov, akýkoľvek normatívny model musí pomocou fixných znakov túto historickosť popierať. Moja odpoveď na takúto námietku je jednoduchá a súvisí s faktom, ktorý som už spomenul. Dekonštruktívny prístup nepoužívam ako analytický nástroj, ale snažím sa zásady, na ktorých tento prístup stojí, využiť pri formulovaní modelu zahraničnej politiky. Tým na strane jednej znemožním výčitku, že postštrukturalizmus v medzinárodných vzťahoch okrem kritiky už udomácnených teórií nič vlastné priniesť nedokáže, a na strane druhej budú v sebe znaky tohto modelu nutne obsahovať i prvok historickosti a zmeny, keďže ich priamo či nepriamo odvodím pomocou dekonštruktívnej metódy.³

MODERNÁ A POSTMODERNÁ ZAHRANIČNÁ POLITIKA

Spor medzi postštrukturalizmom a neorealizmom o charakter (post)modernej zahraničnej politiky je najintenzívnejší v troch oblastiach. Prvou z nich je povaha hráča, ktorý je finálnym reprezentantom konkrétnej politiky. Bolo by teda treba zistiť, komu je ten-ktorý model zahraničnej politiky primárne určený, kto bude danú politiku zastupovať. Ciele zahraničnej politiky sú druhou problémovou oblasťou a princípy jej fungovania tvoria posledný tretí sporný bod, kde sa stretávajú modely modernej a postmodernej zahraničnej politiky. Základné rozdiely medzi oboma koncepciami zahraničnej politiky možno vidieť zobrazené v nasledujúcej tabuľke.

Porovnanie modelov zahraničnej politiky

	Moderná zahraničná politika	Postmoderná zahraničná politika
Charakter reprezentanta politiky	(národný) štát	postnacionálny aktér
Cieľ	maximalizácia moci	rešpektovanie odlišností
Princípy a prostriedky zahraničnej politiky	svojpomoc vojenská sila právo silnejšieho	diskurz reflexívna sila rovnoprávnosť

Moderná zahraničná politika

Základnou/dominantnou jednotkou medzinárodného systému sú podľa neorealizmu štáty (Waltz, 1979, s. 93–95). Nepopiera sa pritom existencia ďalších aktérov, štruktúru systému však určujú najdôležitejší hráči, ktorými zostávajú naďalej jednoznačne štáty. Moderný systém medzinárodných vzťahov sa datuje od uzavretia Vestfálskeho mieru (Waltz, 1979, s. 131; Herz, 1959, s. 47) po skončení tridsaťročnej vojny, pričom v priebehu jeho trvania sa postupom času objavuje *národný štát* ako špecifická forma organizácie moci, ktorá sa po druhej svetovej vojne rozširuje do celého sveta.⁴ Prirodzene preto budem práve národný štát ako ústredného zahraničnopolitického aktéra podľa neorealizmu považovať i za typického reprezentanta modernej zahraničnej politiky ako modelu odvodeného z toho istého teoretického základu. Identifikovanie primárneho cieľa zahraničnej politiky je už o niečo zložitejšia úloha ako predchádzajúce definovanie jej reprezentanta. Ofenzívni i defenzívni neorealisti sa zhodujú na tom, že až zabezpečenie prežitia umožňuje následné naplnenie ostatných národnoštátnych záujmov (Mearsheimer, 2001, s. 46; Waltz, 1979, s. 134). Na spôsob, akým to štáty môžu dosiahnuť, však majú rozdielny názor. Waltz sa popri predpoklade o moci ako o prostriedku dosahovania cieľov a nie ako o celi samotnom domnieva, že základnou starosťou každého štátu nie je maximalizácia moci, ale udržanie si vlastnej pozície v rámci systému (Waltz, 1979, s. 126). Toto obmedzenie však odporuje jeho skorším prirovnaniam interakcií štátov v anarchickom prostredí k spôsobu, akým podľa mikroekonomickej teórie fungujú firmy na trhu. Ich cieľom je totiž snaha maximalizovať zisk, poprípade zvýšiť svoj podiel na trhu, a nie jednoducho stagnovať. Pretože zisk chápaný ako voľný kapitál schopný okamžitého investovania v prípade národných štátov odpadá, zostáva *maximalizácia moci* (podielu na moci). Štáty preto správne rozpoznávajú, že: „Vzhľadom na náročnosť stanovenia, aké množstvo moci je postačujúce... najlepší spôsob zabezpečenia ich bezpečnosti je dosiahnuť hegemoniu teraz...“ (Mearsheimer, 2001, s. 35.) I keď teda uznám argument, podľa ktorého moc nemôže byť cieľom samotným, a vychádzam skôr z predpokladu, že cieľom je bezpečnosť, dospejem nakoniec k nevyhnutnému záveru, že bezpečnosť možno najlepšie dosiahnuť len maximalizáciou moci (Hyde-Price, 2006, s. 221). To sa následne stáva cieľom každej modernej zahraničnej politiky. Aké nástroje a princípy sa ale pri naplnení tohto imperatívu prvého modelu dostávajú k slovu?

Pri skúmaní medzinárodného systému kladie neorealizmus dôraz predovšetkým na mocensky najsilnejšie štáty. Priznáva tak, že veľmoci ako dominantná skupina sú práve tými aktérmi, ktorí určujú nie len podobu štruktúry systému prostredníctvom prerozdelenia spôsobilostí, ale aj podmienky, práva a pravidlá, na základe ktorých štáty koexistujú v každodennej praxi (Waltz, 1979, s. 72; Gilpin, 1981, s. 35).⁵ Z toho možno vyvodíť jeden z princípov fungovania modernej zahraničnej politiky, ktorým je *právo silnejšieho*.

Tí, ktorí disponujú najväčším podielom moci, si implicitne prisvojujú tiež právo rozhodovať o najdôležitejších otázkach či už v čase mieru alebo v čase vojny. Nemožno povedať, že ostatní aktéri s takýmto stavom automaticky súhlasia. Neraz však kvôli vlastnému nedostatku moci nemajú inú možnosť. Nezabúdajme pritom na fakt, že práve maximalizácia moci je cieľom modernej zahraničnej politiky. Keďže k zmene samotnej štruktúry systému môže dôjsť iba v prípade zmeny počtu mocností, právo silnejšieho je tak len logickým dôsledkom ich ústredného postavenia.

Ďalší princíp prvého modelu zahraničnej politiky a jeho súvis s mocou ako takou možno najlepšie objasniť na príklade bezpečnostnej dilemy, ktorú ako prvý v nasledovnej podobe formuloval Herz (*Herz, 1950, s. 157*). Cieľom zahraničnopolitických aktérov je podľa neorealizmu, ako som už spomenul, bezpečnosť, ktorú sa štát, neistý si zámermi ostatných aktérov v anarchickom prostredí bez centrálnej autority, snaží v modeli modernej zahraničnej politiky dosiahnuť posilnením vlastnej mocenskej pozície voči ostatným. No snaha maximalizovať moc znižuje bezpečnosť ostatných aktérov, ktorí situáciu vnímajú podobne, čím vzniká súťaž v akumulácii bezpečnosti a moci. Primárne ciele si teda navzájom odporujú a zisk jedného aktéra vedie okamžite k strate ostatných. Vzniká konflikt záujmov a neustála hrozba vojny (*Waltz, 1959, s. 227*), z ktorých plynie nutnosť spoliehať sa len sám na seba – *svojpomoc* – ako druhý princíp, ktorým sa riadi moderná zahraničná politika. Spomenutý konflikt záujmov je možné dočasne vyriešiť buď mierovou cestou, keď sa slabší štát podvolí právu silnejšieho, alebo násilným spôsobom použitím *vojenskej sily*. Tú Waltz chápe ako prostriedok dosahovania externých štátnych cieľov, nakoľko „*nejestvuje žiadny trvalý, spoľahlivý spôsob urovnávania konfliktov záujmov, ktoré nevyhnutne vznikajú medzi podobnými jednotkami v podmienkach anarchie*“ (*Waltz, 1959, s. 238*). Inými slovami možno tiež povedať, že ignorovanie práva silnejšieho vedie k vojne, v ktorej mocensky lepšie postavený štát alebo koalícia víťazí a opäť nastoľuje právo silnejšieho v jeho pôvodnej alebo pozmenenej podobe. Vojenská sila a možnosť jej použitia pri riešení konfliktov sa tak stávajú tretím princípom, o ktorý sa opiera prvý model. Princípy fungovania modernej zahraničnej politiky, ktorými sú právo silnejšieho, *svojpomoc* a vojenská sila, tvoria kompaktný celok, ktorého časti sa spoločne dopĺňajú a vzájomne na seba závisia. Tieto princípy dovedna s reprezentantom politiky (štát) a s primárnym cieľom (bezpečnosť rešpektíve maximalizácia moci) následne vytvárajú model modernej zahraničnej politiky stojaci na neorealistickej teórii medzinárodných vzťahov.

Model odvodený z neorealistickej teórie svoje argumenty zakladá predovšetkým na štrukturálnom determinizme. Správanie sa aktéra a princípy, ktorými sa ten vo svojom konaní riadi, odvodzuje od jeho relatívneho mocenského postavenia v rámci systému medzinárodných vzťahov. Priamym dôsledkom takéhoto chápania zahraničnej politiky je spochybnenie faktu, že zahraničná politika môže stavať na princípoch, ktoré by boli nezávislé od mocenských faktorov. Tiež je pravdou, že neorealistickej teória nedokáže dobre vysvetliť prenos kompetencií vo vysokej politike zo štátnej na nadnárodnú úroveň, čo môže byť vzhľadom na tému tohto článku veľkým problémom. Pokiaľ však predpokladáme existenciu Únie ako samostatného aktéra s vlastnou zahraničnou politikou, možno jej konanie bez obáv porovnávať s neorealistickej modelom zahraničnej politiky. Tento model sa totiž nezaobrá príčinami už spomenutého presunu. Plne mu postačuje, pokiaľ je dôsledkom takéhoto presunu kompetencií väčšia zhoda medzi ním samotným a európskou praxou.

Postmoderná zahraničná politika

Zatiaľ čo v prípade prvého modelu bolo jeho odvodenie z princípov neorealizmu pomerne jednoduché, v prípade druhého modelu je tomu skôr naopak. Rovnako ako u modernej, tak aj u postmodernej zahraničnej politiky zameriam pozornosť na tri aspekty. Menovite na povahu reprezentanta danej politiky, jeho primárny cieľ a princípy, ktorými sa riadia interakcie s ostatnými aktérmi. Snaha vytvoriť model postmodernej zahraničnej politiky pritom nesmie sklznúť do pozície negácie jeho neorealistickej (modernej) alternatív

vy, čo by znamenalo len prevrátenie, no nie prekonanie prvého modelu. Postmoderná zahraničná politika by mala byť postavená na takých princípoch, ktoré budú schopné obstáť aj pod kritikou z pozície diskurzívnych prístupov. Nemali by teda vytvárať nové deliace čiary/hranice v akomkoľvek zmysle. Napokon takáto politika nesmie byť ani odľahčenou verzou modernej zahraničnej politiky, čo by nastalo, ak by bola chápaná napríklad ako alternatívna stratégia k oslabeniu silnejších aktérov pri súčasnom nedostatku vlastných vojenských kapacít, prípadne ako neschopnosť prevziať plnú kontrolu nad vlastným územím. V prípade odstránenia pôvodných nedostatkov by sa totiž zahraničná politika druhého modelu automaticky transformovala do podoby klasickej (modernej) zahraničnej politiky. Záverom by potom mohlo byť len samozrejmé tvrdenie, že zahraničná politika zodpovedá tomu-ktorému modelu, len kým jej reprezentant neodstráni deficit v určitých svojich vlastnostiach.

Povaha reprezentanta politiky

Medzi hlavné dôsledky uplatnenia postštrukturalizmu v medzinárodných vzťahoch patrí spochybnenie suverenity, a tým aj štátu, ako samozrejmych pojmov, chápaných i ako ahistorických či univerzálnych. Z pohľadu dekonštruktívneho čítania nie je štát prostriedkom ustanovenia mieru (*ako tvrdí Waltz, 1959, s. 227*), či prekonania neistoty medzi jednotlivcami inak sa nachádzajúcimi v stave anarchie, ale naopak, násilím na individuú a jeho slobode (*Vasquez, 1995, s. 223*). Suverenita je umelo vytvorený pojem, ktorý sám o sebe nič nereprezentuje a neodkazuje na žiadny predobraz, ktorý by existoval nezávisle na ňom (*Ashley – Walker, 1990, s. 381*). Jeho jedinou funkciou je rozdelenie skutočnosti na sféru neistoty (medzinárodné vzťahy) a sféru poriadku (suverénne územie). Národný štát ako priestor uplatnenia univerzálnej identity môže vzniknúť len pomocou svojvoľného vymedzenia sa voči partikulárnemu vonkajšku prostredníctvom sily a legitimizujúceho princípu suverenity (*vid' Walker, 1995, s. 318–322*). Teritoriálne oddelenie „nás“ od tých „druhých“ je posilňované vytvorením pocitu ohrozenia plynúceho z anarchického prostredia medzinárodných vzťahov. Postštrukturalisti teda chápu štát ako snahu vyhradiť si právo stanovovať kritériá pravdivosti, subjektivity a objektivity, identity (inklúzia/exklúzia), či arbitrárne určovať časopriestorovú oblasť pôsobenia jednotlivca (*Cochran, 1999, s. 127*). Priamym následkom však nie je väčšia stabilita, ale vojna a marginalizácia vylúčených skupín.

Reprezentantom postmodernej zahraničnej politiky preto môže byť len taká entita, ktorá by bola oslobodená najmä od stabilných teritoriálnych hraníc (*Ruggie, 1998, s. 172*). Prekonanie územného obmedzenia však nepostačuje na naplnenie postmoderného charakteru typického zástupcu druhého modelu zahraničnej politiky. Takýto aktér sa musí tiež v čo najväčšej miere zbaviť svojej úlohy pri vytváraní identity jednotlivcov, čím sa následne umožní emancipácia identít dovtedy vytesňovaných skupín obyvateľstva. V duchu definície postmoderného štátu podľa Caporasa (*Caporaso, 1996, s. 45*) by ideálny aktér prekonávajúci vestfálsky systém mal disponovať flexibilnými/nestálymi hranicami, na ňom nezávislou rešpektíve nejednotnou identitou jeho občanov a decentralizovaným spôsobom spravovania verejných záležitostí. Takýto *postnacionálny aktér* by tým odstránil nevhody teritoriálneho národného štátu, tak ako ich vidí postštrukturalizmus.

Rešpektovanie rôznorodosti ako cieľ politiky

Zatiaľ čo imperatívom modernej zahraničnej politiky je bezpečnosť štátu v podobe maximalizácie moci, postštrukturalizmus sa k vojenskej sile a moci stavia omnoho skeptickejšie a vidí v nich, ak nie nástroj dominancie a vnucovania špecifickej identity alebo nároku, tak prinajmenšom prostriedok vytlačania odlišností, poprípade vymedzovania sa vnútra voči okoliu (*vid' Cochran, 1999, s. 124–125*). Cieľom postmodernej by naopak malo byť umožnenie emancipácie jednotlivca a jeho väčšia voľnosť/reflexivita pri voľbe a tvorbe vlastnej identity. Chápajúc klasickú kultúru ako sebaidentifikáciu sa s inými, po-

važuje Derrida za cieľ jej postmodernej alternatívy práve „*nebyť identickou so sebou samou. Nie mať identitu, ale nebyť schopná identifikovať seba samu, nebyť schopná povedať »ja« alebo »my«...*“ (Derrida, 1992, s. 9). To je podstata prekonania hraníc, ktoré nás vymedzujú voči ostatným. „MY“ stráca fixný význam, pretože všetci si každý deň volia vlastnú identitu. Odkrytie binárnych opozícií a poukázanie na nejasnosť hranice medzi nimi znamenajú spochybnenie vžitých moderných kolektívnych identít stojacich na arbitrárnom vymedzení sa voči „inému“. Dochádza k zrovnoprávneniu centra a periférie, ako i k relativizácii toho „správneho“ spôsobu života (Vasquez, 1995, s. 218–225).

Problém nastáva pri snahe aplikovať to na zahraničnú politiku. Postmoderná zahraničná politika nemôže byť chápaná ako hodnotová politika v jej tradičnom význame projekcie špecifického vnímania reality na medzinárodné prostredie, poprípade reprezentovania konkrétnych hodnôt a záujmov ohraničeného kolektívu ľudí – napríklad národa. Postmoderná zahraničná politika sa takto snaží vyhnúť etnocentrizmu. Na druhej strane je tu ale jasný dôraz na zrovnoprávnenie odlišných pohľadov, skupín, názorov či identít a na slobodnejšiu voľbu medzi nimi, čo výrazne pripomína konkrétne liberálne hodnoty. Vzniká tak paradox zahraničnej politiky postnacionálneho aktéra, ktorá by na jednej strane mala reprezentovať určitý, možno heterogénny, nejasne vymedzený, ale predsa len kolektív občanov, no zároveň na druhej strane nesmie znamenať snahu propagovať špecifický univerzalistický pohľad na dobro a pravdu (Cochran, 1999, s. 135–143), ktorý by hrozil diskrimináciou akýchkoľvek odlišností. Konkrétny obsah takejto zahraničnej politiky je pre postštrukturalizmus a jeho predstaviteľov veľkým problémom.

Tento rozpor sa pokúša riešiť Connolly vytvorením koncepcie etiky založenej na princípoch „genealógie a demokratického agonizmu“ (Connolly, 1991, s. 11). Viac ako táto nejasná definícia postmodernej etiky, ktorá kvôli prvku demokracie môže byť mnohými obviňovaná zo skrytého univerzalizmu (viď Cochran, 1999, s. 134), napovie samotné popísanie jej účelu. Cieľom spomenutej etiky by malo byť nájdenie odpovede na otázku, akým spôsobom „*rozvíjať starostlivosť o identitu a odlišnosť vo svete, ktorý je už popretkávaný etickými predispozíciami a sklonmi k identitám*“ (Connolly, 1991, s. 10). Podmienkou stanovenia cieľa postmodernej zahraničnej politiky teda nemusí byť taxatívne vymenovanie noriem, hodnôt či identít, na ktorých takáto politika bude stáť. Omnoho dôležitejšie je, aby bol postnacionálny aktér pripravený *rešpektovať odlišnosti samotné*, či už smerom dovnútra medzi vlastným obyvateľstvom alebo navonok, čo do odlišností medzi aktérmi medzinárodných vzťahov ako takými. Ide tak o politiku, ktorej cieľom je ochrana a kultivácia už jestvujúcich rôznorodých identít, hodnôt, názorov alebo správania u aktérov na všetkých úrovniach, či už ide o štáty, organizácie, firmy alebo jednotlivcov.

Princípy zahraničnej politiky

Ako som vyššie uviedol, kedysi pevné identity, normy a hodnoty sa v postštrukturalizme relativizujú. Jednou z príčin je odhalenie závislosti ich významu od celého komplexu ďalších pojmov jazyka (kontextualizácia) tvoreného binárnymi opozíciami, pričom tento kontext sa v diskurze neustále mení a transformuje (Culler, 1989, s. 123 a 134), čím sa mení i obsah samotných pojmov. Len v rámci diskurzu a vďaka nemu nadobúdajú zaužívané pojmy svoj význam (Waeber, 2004, s. 198) a dekonštrukcia sa zameriava práve na jeho interpretáciu. Dostávam sa tým k dvojitej funkcii *diskurzu* ako jedného z princípov fungovania postmodernej zahraničnej politiky. Úsilie „otvoriť“ ho a poukázať na arbitrárnosť jeho binárnych opozícií je predpokladom zrovnoprávnenia vytláčaných identít a rešpektovania odlišností. Zahraničná politika by tak mala smerom dovnútra chrániť otvorenosť diskurzu, ako princíp na ktorom je utváraná, a smerom navonok by mala otváraním medzinárodného diskurzu slúžiť ako nástroj na detabuizáciu potláčaných tém a emancipáciu akokoľvek diskriminovaných skupín. Slobodný diskurz je teda touto politikou ochraňovaný ako jej zdroj a zároveň je uprednostňovaným spôsobom riešenia možných sporov.

Rešpektovanie odlišností ako cieľ postnacionálneho aktéra ho stavia pred dilemu nutnosti zastupovať určitú skupinu ľudí a zároveň zabrániť projekcii hodnôt tejto skupiny na ostatných aktérov medzinárodných vzťahov. Aby to bolo možné, musí takáto politika – citujúc opäť Derridu zamýšľajúceho sa nad budúcnosťou Európy – „*vítať cudzincov za účelom ich nie len integrovať, ale uznať a prijať ich odlišnosť*“ (Derrida, 1992, s. 77, *dôraz doplnený*). Rovnoprávnosť odlišností v rámci spoločnosti samotnej zabraňuje tomu, aby boli určité špecifické postoje, hodnoty či názory začlenené do zahraničnej politiky. Úsilie normatívne definovať jednu identitu, ktorú musí postnacionálny aktér v medzinárodných vzťahoch zastupovať, by odporovalo predpokladom, z ktorých daný model vychádza. I preto je ďalším princípom tohto modelu práve *rovnoprávnosť* hodnôt, názorov, identít i aktérov samotných, a to na všetkých úrovniach interakcií. Táto rovnosť plynie z relativizácie univerzalistických pohľadov na to, čo je správne a normálne, ako i zo snahy kultivovať a chrániť už existujúce odlišnosti. Rovnosť smerom navonok znamená predovšetkým rovnoprávnosť aktérov medzinárodných vzťahov. Tí totiž taktiež zastupujú určité skupiny jednotlivcov s vlastnými identitami, hodnotami a pohľadmi na realitu. Tu by sme sa mali vyhnúť jednoduchému spájaniu princípu rovnosti s medzinárodnoprávnou rovnosťou suverénnych štátov. Pod pojmom rovnoprávnosť má model postmodernej zahraničnej politiky na mysli jeho širší význam, ktorý zahŕňa okrem iného napríklad i rovnoprávne postavenie všetkých jednotlivcov na základe im medzinárodne priznaných ľudských práv. Takýmto rozšírením rovnoprávnosti sa následne spätne oslabuje samotný pre modernú zahraničnú politiku kľúčový princíp suverenity, čo je v konečnom dôsledku cieľom jej postmodernej alternatívy.

Akým spôsobom ale môže postnacionálny aktér dosiahnuť to, aby ostatní hráči na medzinárodnom poli prijali jeho podmienky hry (napríklad otvorený diskurz a rovnoprávnosť)? Predovšetkým by nemal klásť dôraz na prerozdelenie moci v systéme. Jeho politika musí mať koherentný ráz bez ohľadu na mocenskú pozíciu seba či ostatných aktérov. Preto jediným prostriedkom, pomocou ktorého je schopný primäť svoje okolie k otvoreniu diskurzu a k akceptovaniu určitých štandardov jednania bez toho, aby bol obvinený z vnucovania svojho pohľadu iným, je koncept *reflexívnej sily*. Ide tu o taký typ moci, ktorá je vždy vnímavá a citlivá voči záujmom a podmienkam ostatných aktérov a nikdy sa nepokúša uplatniť či presadiť svoje vlastné požiadavky proti jasnej vôli partnera. Samozrejme to isté sa očakáva i od druhej strany. Použijúc Holstiho typológiu prostriedkov dosahovania zahraničnopolitických cieľov, postnacionálny aktér by mal mať k dispozícii tri z nich, a to presvedčovanie, ponúknutie odmeny a jej garantovanie (Holsti, 1995, s. 155–157). Dôraz sa tak kladie na pozitívnu motiváciu a nie na jej negatívnu verziu vo forme hrozby trestu (sankcie, embargo a podobne). Tým sa vylúči nebezpečenstvo vnucovania vlastného postoja iným aktérom.

Politika v praxi

Tak ako prvý model, tak i model druhý je kompaktným celkom, ktorý by sa rozpadol, ak by bola vynechaná ktorákoľvek z jeho častí. Ako prvé nás u neho upúta postupné stieranie rozdielu medzi domácou a zahraničnou politikou. Princípy, ktorými sa druhá z nich riadi, totiž stoja pri samotnom jej vzniku ako dôsledku ich uplatnenia na domácej scéne. Otvorený diskurz vedie k relativizácii binárnych opozícií a k zrovnoprávneniu odlišností, čo spochybňuje národný štát ako reprezentanta špecifickej, jasne vymedzenej skupiny občanov. Postnacionálny aktér následne z vnútorných príčin, no i kvôli snahe vyhnúť sa rizikám spojeným so suverenitou a s národným štátom má jedinou možnosť. Musí prijať politiku rešpektovania odlišností na medzinárodnej scéne na základe ich rovnoprávnosti, pričom v snahe otvárať diskurz a prispievať tak k prijatiu podobných princípov ostatnými aktérmi používa najmä svoju reflexívnu silu. Postmoderná zahraničná politika rešpektu k rôznosti, ktorá zameriava pozornosť na rovnoprávnosť, diskurz a reflexívnu silu, by pravdepodobne čelila kritike z prehnaného až utopického idealizmu typického pre niektoré liberálne teórie. Zástancovia daného modelu by temer s určitosťou odpovedali v tom

zmysle, že ich model ani nemá za cieľ podobať sa svojej modernej alternatíve, pretože vychádza z úplne odlišných teoretických východísk a kritika faktu, že neponúka to, čo ponúka neorealistickej model, je preto nelegitímna. Jeho zámerom je prekonanie princípu štátnej suverenity, a preto sa ani nemôže zaoberať problematikou bezpečnostnej dilemy. Výčitka veľkej obsahovej podobnosti s liberálnymi teóriami je už o čosi závažnejšia ako prehnaný idealizmus. Nie sú predsa pojmy ako rovnoprávnosť a rešpekt k odlišnostiam samotnými základnými prvkami liberálnej demokracie? Nie je potom postmoderná zahraničná politika zase len skrytým šírením vlastných hodnôt? Tieto námietky možno vzniesť voči každej snahe uplatniť na medzinárodné vzťahy postštrukturalizmus skrze konkrétny model postmodernej zahraničnej politiky.

Na prvom mieste je potrebné poukázať na fakt, že nik z postštrukturalistických autorov sa nepokúša spochybňovať hodnoty slobody a rovnosti, i keď tým zároveň nepriamo riskujú tolerovanie špecifickej ahistorickosti. Potrebné je ale tiež vyhnúť sa jednoduchému stotožneniu s liberalizmom. Samotnému problému postmodernej politiky a jej hodnôt je venovaná celé dielo *The Other Heading* (Derrida, 1992), pričom je za vhodné miesto jej uplatnenia zvolená práve Európa po skončení studenej vojny. Derrida síce otvorene zostáva verný ideálom osvietenstva, zároveň ale vyzýva na prijatie obmedzení, ktoré v sebe rovnosť a sloboda nesú, a na ich následné spochybňovanie s cieľom dosiahnuť nové osvietenstvo dneška (Derrida, 1992, s. 79). Z pozície autora pritom nejde len o vyjadrenie jeho osobného politického názoru, ale omnoho viac o vyvodenie dôsledkov z uplatnenia dekonštruktívnej metódy na oblasť hodnôt ako takých a ideálov osvietenstva špeciálne. Výstižné zhrnutie ponúka úvod k spomínanému dielu: „Derrida obhajuje nevyhnutnosť vychádzania z osvietenských hodnôt liberálnej demokracie a práce s nimi, no zároveň pripomína, že tieto hodnoty nikdy nepostačujú na zaistenie rešpektu pre druhých.“ (Naas, 1992, s. XLVI.) Snaží sa teda (i na príklade Európy) o spojenie univerzálnych hodnôt a rešpektu k odlišnosti.

Postmoderná zahraničná politika musí byť preto zahraničnou v oboch významoch tohto slova. Musí v prvom rade zastupovať určitú skupinu ľudí v rámci kontaktov s ostatnými skupinami s ich vlastnými zahraničnými politikami. Ide tu o *zastupovanie* za hranicami kolektívu. Mala by ale tiež byť zahraničnou politikou prekonávajúcou samotné tieto hranice. Mala by siahať za hranice v zmysle ich odbúravania či dekonštrukcie. Tu už nemožno hovoriť o zastupovaní ako v prvom význame, pretože je nemožné, ako som už uviedol, definovať identitu samotnú, či povedať MY alebo ONI. Takáto zahraničná politika tak nie len zastupuje v jej prvom význame, ale aj umožňuje a otvára vo význame druhom. Maximalizácia moci i projekcia vlastných hodnôt na medzinárodnú scénu sú zahraničnou politikou len v prvom zmysle slova. Postmoderná zahraničná politika je ale oslobodená od priamej väzby na hodnoty kolektívu, ktorý v prvom význame zastupuje. Nejde tak o hodnotovú politiku, ako je to v prípade liberálnej zahraničnej politiky, ktorá šíri vlastné kolektívne zdieľané hodnoty slobody a rovnosti v zahraničí. Postmoderná zahraničná politika sa hlási k slobode a k rovnosti ako k samostatným princípom, a nie ako k hodnotám ľudí, ktorých zastupuje a ktoré šíri. Smerom dovnútra postnacionálny aktér garantuje otvorenosť diskurzu a rovnoprávnosť, bez ohľadu na práve prevládajúce hodnoty a názory. Smerom navonok je oslobodený od zastupovania konkrétnych hodnôt. Rešpektuje odlišnosti a rôznorodosť zahraničnopolitických aktérov. Nevnučuje svoj pohľad na pravdu, ale reflexívnou silou otvára diskurz a snaží sa o rovnoprávnosť aktérov a ich identít na všetkých úrovniach.

Stále však zostávajú nezodpovedané mnohé otázky uplatnenia postmodernej zahraničnej politiky priamo v praxi. Akú úlohu by napríklad mala zohrávať vojenská sila (armáda) u postmoderného zahraničnopolitického aktéra? Zodpovedanie na túto otázku predpokladá najskôr vyriešenie problému teritoriálneho vymedzenia. Postštrukturalizmus považuje pojem suverenity v zmysle práva vyčleniť určitú skupinu ľudí, územie či kapitál (*viď Caporaso, 1996, s. 45*) za umelý spôsob ako oddeliť „nás“ od „iných“, vonkajšok a vnútro,

poriadok a anarchiu. Postnacionálny aktér preto nesmie byť nijako pevne teritoriálne vymedzený. To zároveň neznamená neexistenciu hraníc. Naopak, hranice jestvujú, no len v čisto právnom zmysle inklúzie a exklúzie spod určitého súboru zákonov (*Eder, 1999, s. 175*). Občanom ani územiám sa nijak nebráni osamostatniť sa, no ani začlenenie nových území nesmie byť geograficky obmedzované. Jedinou podmienkou takéhoto rozšírenia platnosti systému práva na nové oblasti by podľa postmodernej zahraničnej politiky malo byť iba prijatie/prevzatie súboru noriem, ktoré zabezpečujú v dostatočnej miere otvorenosť diskurzu daného územia a rovnoprávnosť jeho obyvateľov. Rovnaké podmienky musia u postnacionálneho aktéra platiť i čo do integrácie a otvorenosti smerom k občanom iných krajín. Vzhľadom na veľkú nedôveru postštrukturalizmu voči vojenskej sile je jej používanie u postnacionálneho aktéra a disponovanie ňou nanajvýš sporné. Akákoľvek jej projekcia mimo hocako premenlivého vlastného územia znamená potenciálnu hrozbu etnocentrického útlaku. Smerom k obrane vlastných hraníc je postoj druhého modelu taktiež skeptický, a to kvôli hrozbe vymedzovania sa voči iným a obave zo znovuoobnovovania princípu štátnej suverenity. Z čisto administratívnych dôvodov uplatniteľnosti právneho systému by však v tomto prípade odpor pravdepodobne nebol až tak rázny, ako je tomu v prípade vysielania ozbrojených síl mimo vlastného územia.

Ak sa má napĺňanie cieľa zahraničnej politiky postnacionálneho aktéra okrem iného aj pomocou reflexívnej sily vyhnúť obvineniu zo snahy šíriť vlastné hodnoty, musí sa tak diať výlučne prostredníctvom podmieňovania inými aktérmi iniciovanej spolupráce dodržiavaním určitých štandardov, garantujúcich otvorenosť diskurzu a možnosť seberealizácie marginalizovaných skupín (rovnoprávnosť). Hodno ešte spomenúť, že medzi črty modernej a postmodernej zahraničnej politiky nemožno radiť unilateralizmus a multilateralizmus (v tomto poradí). Výskyt oboch prístupov je možný v oboch modeloch. Pravdou však zostáva, že unilateralizmus viac zodpovedá neorealizmu (svojpomoc) a postštrukturalizmus (rovnoprávnosť) zas ponecháva viac priestoru pre spoluprácu.

APLIKOVANIE MODELOV (POST)MODERNEJ ZAHRANIČNEJ POLITIKY NA EURÓPSKU ÚNIU

V tejto časti článku budem vytvorené modely konfrontovať s európskou zahraničnopolitickou realitou pomocou čo najpestrejšej palety argumentov čerpajúcich z daných dvoch alternatív. Hlavným cieľom pritom bude porovnanie ich výpovedných hodnôt. Snažil som sa ponúknuť obom modelom zahraničnej politiky približne rovnaký priestor pre argumentáciu za účelom vyhnutia sa námietke z uplatnenia takého vnímania reality, ktoré by uprednostňovalo ten či onen model. Predovšetkým v prípade interparadigmatickej debaty môže byť takýto prístup iba na prospech veci.

Oba modely vnímajú zahraničnú politiku EÚ veľmi rozdielne. Na prvý pohľad paradoxne – napriek možným očakávaniam – práve argumenty podporujúce model modernej zahraničnej politiky, ktorý je odvodený z neorealistickej teórie vnímanej ako nedostatočne vysvetľujúcej zmeny v medzinárodných vzťahoch, upozorňujú na vyvíjajúci sa charakter vonkajších vzťahov EÚ v zmysle kontinuálneho procesu, ktorý sa uberá určitým smerom. Argumenty poukazujúce na správnosť postmoderného modelu majú naopak skôr charakter dlhodobo pretrvávajúcich charakteristík zahraničnej politiky EÚ, ktorými sa tá odlišuje od modernej zahraničnej politiky národných štátov.

Charakter reprezentanta politiky

Už na prvý pohľad požiadavka postnacionálneho aktéra ako reprezentanta postmodernej zahraničnej politiky jasne korešponduje s charakterom Európskej únie. Tá totiž nedisponuje žiadnou z vlastností, ktoré sú tradične pripisované štátom (*Marsh – Mackenstien, 2005, s. 247*) ako napríklad suverenity a armáda, podpora verejnosti úzko spätá s národnou identitou, či členstvo v medzinárodných organizáciách. Európsku úniu nemožno považovať za štát, nakoľko i napriek mnohým odkazom na občanov či národy Únie vo svo-

jich dokumentoch v konečnom dôsledku vzniká na základe medzištátnej zmluvy. Nezašupuje tak obyvateľstvo, ale Vysoké zmluvné strany – štáty (ZEÚ článok 1).⁶ Prenos určitých právomocí z národných štátov na EÚ/ES je síce často označovaný ako presun časti suverenity na nadnárodnú úroveň. Je tomu tak napríklad v prípade *Výhlásenia Dánska k článku K.14 ZEÚ*, ktoré je pripojené k *Amsterdamskej zmluve*. No i keby bola suverenita veľmi voľne vysvetľovaná ako princíp medzinárodnoprávnej subjektivity, tá je dnes prisúdená len Európskemu spoločenstvu (ZES článok 281)⁷ a nie Európskej únii ako takej. Tieto ako aj nasledujúce charakteristiky preto svedčia o neopodstatnenosti vnímania Únie ako aktéra s pevnými kompetenciami a s jasnou zvrchovanosťou nad svojimi občanmi.

Otázka teritoriálneho vymedzenia, podobne ako otázka suverenity potvrdzujú predpoklad o postnacionálnom charaktere Únie. Ak vnímame rozširovanie ES/EÚ ako kontinuálny proces, a nie iba ako päť navzájom izolovaných udalostí, možno z toho vyvodíť vysokú nestabilitu geografických hraníc ES/EÚ, čím sa znižuje pravdepodobnosť vymedzovania sa voči okolitému svetu.⁸ Jediná podmienka prijatia nových krajín respektíve začlenenia nových území, tak ako bola vyššie definovaná, je Úniou starostlivo dodržiavaná. Rozširovanie, neraz vnímané ako najúspešnejšia zahraničná politika EÚ (*Wallace, 2003, s. 1*), je možné, len ak kandidátska krajina prevezme a uplatňuje ten istý systém platného práva zaručujúci otvorenosť diskurzu a rovnoprávnosť obyvateľov, ako je tomu v prípade členov „klubu“. Takýto kontrolný mechanizmus bol použitý pri poslednom rozširovaní (2004), keď uchádzači o členstvo museli spĺňať takzvané prístupové kritériá prijaté na summite v Kodani v júni 1993. Podobne i stredomorské kolá rozšírenia (1981/1986) charakterizovala skôr snaha konsolidovať princípy, na ktorých stáli vtedy ešte relatívne mladé demokratické režimy v Grécku, Španielsku a Portugalsku, než predpoklad ekonomickej výhodnosti (*Nugent /ed./, 2004, s. 59; George – Bache, 2001, s. 409*). Explicitne bola požiadavka kompatibility princíпов, ktorých obsahu sa budem venovať o niečo neskôr, po prvýkrát vyjadrená v *Deklarácii o demokracii* v rámci záverov Kodanského summitu z roku 1978. Je potrebné ale spomenúť, že v danom dokumente sa popri princíпов pluralitnej demokracie a rôznych slobôd spomínajú i hodnoty, čo skôr poukazuje na liberálne chápanie zahraničnej politiky.

I ďalšie dva faktory potvrdzujú vzájomnú blízkosť európskej zahraničnopolitickej reality a postmoderného modelu zahraničnej politiky. Sú nimi z heterogénosti obyvateľstva Únie plynúce odpútanie sa od akejkoľvek národnej identity a decentralizovaný systém spravovania verejných záležitostí. Rôznorodosť Európy je priamo spomenutá v článku I-3(3) i v preambule zatiaľ neúspešného projektu *Zmluvy o Ústave pre Európu* (ZÚE) a nepriamo aj v článku 6(3) ZEÚ. Prakticky ju dokumentuje náboženská, národnostná, jazyková a iná pestrosť medzi občanmi a členskými krajinami. A napokon, decentralizovaný ráz procesu rozhodovania našiel svoju odozvu jednak v teórii mnohoúrovňového vládnutia a jednak v princíпов subsidiarity, ako ho definuje článok 5 ZES.

No pomaly rastúci nesúlads medzi postmoderným modelom zahraničnej politiky a skutočným charakterom Únie možno preda len už dnes rozpoznať práve v oblasti teritoriálneho vymedzenia a s tým súvisiacej suverenity. Možno poukázať na z dlhodobého hľadiska obmedzený priestor ďalšieho rozširovania, čo dokazuje článok 49 ZEÚ, ktorý popri spomenutej nutnosti dodržiavať zásady fungovania EÚ (zmluvne zavedené v Amsterdame) obmedzuje prípadné kandidátske krajiny len na európske štáty.⁹ I keď pojem „európsky“ nie je nikde jasne definovaný, geografický aspekt jeho významu nemožno ignorovať. Ak teda EÚ nakoniec dosiahne rozširovaním hranice Európy (akokoľvek už budú stanovené), nestále teritoriálne vymedzenie sa nevyhnutne bude musieť stabilizovať. Tým sa spochybní jedna z vlastností Únie korešpondujúca s koncepciou postmodernej zahraničnej politiky. Podobne z pohľadu dlhodobých tendencií je zaujímavý fakt, že v *Zmluve o Ústave pre Európu* sa princíp právnej subjektivity mal rozšíriť z ES na Úniu ako celok (ZÚE článok I-7). A aj príklad koordinácie azylovej politiky v rámci Únie alebo prípad schengenského *acquis*, ktorým sa EÚ jasne vymedzuje voči okolitému svetu, ukazujú na postupné budovanie vlastnej suverenity EÚ, podobne ako to robia ostatní aktéri v systéme.

Na túto kritiku možno reagovať upozornením na neexistenciu spoločných jednotiek, ktoré by bránili spomínané schengenské hranice, ďalej na fakt, že snaha monitorovať spoločné hranice nie je síce o nič lepšia ale zase ani horšia než tá istá predošlá snaha samotných členských krajín (*vid' Hill – Smith, 2005, s. 400*), ako i na snahu nových členských krajín strednej a východnej Európy zaviesť model takzvanej asymetrickej vízovej politiky voči východným susedom, čím by sa značne uľahčil legálny cezhraničný pohyb osôb a zamedzilo by sa vzniku nových deliacich čiar. Ak sa teda postmoderný model v otázke charakteru reprezentanta zahraničnej politiky zameriava na súčasný stav, jeho moderná alternatíva sa snaží skôr poukázať na určité posuny v správaní Únie vo vzťahu k svojmu okoliu. Dnešná zhoda medzi realitou a modelom postmodernej zahraničnej politiky tak nemusí nevyhnutne znamenať i je pretrvanie do budúcnosti.

Ciele: predsa hodnotový univerzalizmus?

Problematika cieľa európskej zahraničnej politiky vyvoláva omnoho väčšie pochybnosti o kompatibilitu s postmoderným modelom, ako tomu bolo v prípade charakteru jeho reprezentanta. Ani interpretácia reality vychádzajúca z postmoderného modelu totiž nemôže poprieť dlhodobú snahu Únie uskutočňovať európsku zahraničnú politiku v zhode s konštrukciou svojej identity, ktorá pritom čerpá z veľmi konkrétnych hodnôt. Táto tendencia je napokon prítomná i v mnohých oficiálnych dokumentoch počnúc spojením „spoločné dedičstvo“ v *Luxembourgskej správe*, ktorou sa zakladala Európska politická spolupráca (*EC/EU, 1970, článok 5*), až po presadzovanie vlastnej identity na medzinárodnej scéne, ako je to uvedené v *Zmluve z Nice (EC/EU, 2001, článok 1(6))*. I keď je jednou z úloh SZBP rozvoj demokracie, vlády zákona a rešpektu k ľudským právam a k základným slobodám, čo možno s istým nadsadením považovať za nevyhnutné predpoklady tolerovania rôznosti ako cieľa zahraničnej politiky postnacionálneho aktéra, hneď ďalšou úlohou SZBP je ochrana spoločných hodnôt (*EC/EU, 2002 b, článok 6(1)*). A ako už vieme, pokiaľ je zahraničná politika jej reprezentantom vytváraná na základe nejakej identity, či všeobecne prijímaných univerzálnych hodnôt, v takom prípade nie je možné, aby sa zhodovala s modelom postmodernej zahraničnej politiky. Spomeňme ešte pre ilustráciu aspoň *Zmluvu o Ústave pre Európu*. V nej sa popri deklarovanom hesle Únie „Zjednotení v rozmanitosti“ (*EC/EU, 2004 c, článok 1-8*), čo je presne to, čo postmoderný model vyžaduje, nachádza v oboch jej preambulách i zmienka o univerzálnosti zdieľaných hodnôt, na ktorých je EÚ postavená. Toto je práve ten hodnotový univerzalizmus liberálneho typu, ktorému sa chce model čerpajúci z postštrukturalizmu vyhnúť a od ktorého sa chce odlíšiť. Konečným dôsledkom takto koncipovanej zahraničnej politiky Únie môže síce za istých okolností byť aj rešpektovanie odlišností, a teda zhoda s cieľom modelu postmodernej zahraničnej politiky. No tento prípadný dôsledok by mal nutne korene v ahistorickom hodnotovom univerzalizme, ktorého originálnym cieľom je skôr šírenie vlastných hodnôt na medzinárodnej scéne ako rešpektovanie rôznych hodnotových orientácií.

Dôležitým oporným bodom neorealistickeho modelu v otázke cieľa zahraničnopolitickej aktivity Únie sú samotné oficiálne deklarované ciele jej zahraničnej politiky. Argument maximalizácie moci všade, kde je to čo len trochu možné, podporuje časť *Deklarácie o medzinárodnom postavení Európskeho spoločenstva*, kde sa priamo hovorí o odhodlaní „posilniť a rozšíriť pozíciu Európskeho spoločenstva a jeho členských krajín na medzinárodnom politickom a ekonomickom poli“ (*EC/EU, 1988*). Spomedzi cieľov SZBP, tak ako ich definuje *Maastrichtská zmluva*, je z pohľadu neorealistickeho modelu najdôležitejším cieľ druhý, ktorý hovorí o posilňovaní bezpečnosti Únie vo všetkých smeroch (*ZEÚ článok 11(1)*). To výrazne pripomína modernú a nie postmodernú koncepciu zahraničnej politiky, pretože bezpečnosť, ako som uviedol v teoretickej časti článku, je možné dosiahnuť len maximalizáciou moci. No i tu treba poznamenať, že *Zmluva z Maastrichtu* definuje okrem podpory demokracie a ľudských práv ešte štyri ďalšie ciele. Všetky dovedna však možno terminológiou Arnolda Wolfersa označiť ako *milieu goals* snažiace sa zmeniť pro-

stredie a nie *possessions goals* mienené ako maximalizácia národnej sily (viď *Smith, 2003, s. 13*).¹⁰ Ich presadzovanie sa má pritom riadiť princípmi *Charty OSN*.

Na tomto mieste by bolo vhodné spomenúť ešte jeden smer argumentácie, ktorý nesúvisí priamo ani s jedným zo skúmaných dvoch modelov zahraničnej politiky, no ukazuje na ich zásadné nedostatky čo do uchopenia úlohy hodnôt v európskej zahraničnej politike. Veľmi zbežne bola hrozba hodnotového univerzalizmu EÚ už načrtnutá o niečo vyššie. Meunier a Nicolaïdis túto obavu vyjadrili spojením „benígnym imperializmus“, ktorý by mal znamenať úsilie nastoliť vlastný model vo zvyšku sveta (*Meunier – Nicolaïdis, 2005, s. 266*; viď tiež *Marsh – Mackenstein, 2005, s. 54*). Schrader zase vystríha pred tradičnou západnou snahou civilizovať „barbarov“ hoc i pomocou násilia (*Schrader, 2004, s. 42*). Za všetkých to však asi najlepšie formuloval Kagan, keď napísal: „*Prenos európskeho zázraku na zvyšok sveta sa stal novým európskym civilizáčnym poslaním. Tak ako Američania stále verili, že objavili kľúč k ľudskému šťastiu a chceli ho sprostredkovať zvyšku sveta, tak i Európania majú nové poslanie zrodené z ich vlastného objavu večného mieru.*“ (*Kagan, 2002, s. 18, dôraz v origináli.*)

Podobne ako v ostatných prípadoch aj tu je argumentácia hodnotového univerzalizmu podporená odkazmi na oficiálne dokumenty EÚ/EC. Ako príklad uveďme len *Slávnostnú deklaráciu o Európskej únii*, ktorá hovorí o odhodlaní spolupracovať s cieľom „*podporovať demokraciu na základe základných práv*“ (*EC/EÚ, 1983*), alebo opäť *Deklaráciu o medzinárodnom postavení ES*, kde sa píše nasledovne: „*Európska Rada opätovne potvrdzuje svoje odhodlanie... podporovať západné hodnoty a princípy, ktoré majú členské štáty spoločné.*“ (*EC/EÚ, 1988.*) Takýto hodnotový univerzalizmus, hoc i v podobe univerzalizmu ideálov rovnosti, slobody a základných ľudských práv, nie je zlučiteľný ani s neorealistickým ani s postmoderným modelom zahraničnej politiky. Namiesto rešpektu k odlišnostiam a maximalizácie moci by hrozilo šírenie vlastných hodnôt. Namiesto slobody či moci ako cieľu by išlo o slobodu ako o hodnotu, ktorá ospravedlňuje použitie akýchkoľvek prostriedkov. Ak skutočnosť naozaj zodpovedá spomenutej univerzalistickej tendencii v rámci vonkajších vzťahov Únie, znamenalo by to tiež naznačenie kompatibility zahraničnej politiky EÚ s prípadným liberáloidealistickým modelom. Tým by sa z časti začala vyplňať medzera, ktorú som spomenul už v prvej časti článku.

Princípy: mocenský determinizmus alebo postmoderna?

Inštitucionalizovaný a otvorený politický dialóg je jedným zo základných prvkov európskej zahraničnej politiky (viď *Dembinski, 2002, s. 3–9*; *Smith, 2003, s. 198*). Veľký dôraz na partnerský dialóg je kladený i v oficiálnych dokumentoch ES/EÚ. Ako príklad slúži *Deklarácia o medzinárodnom postavení ES* z roku 1988, ktorá si dáva za cieľ to, že: „*Otvorený a konštruktívny dialóg a spolupráca s inými krajinami alebo regionálnymi skupinami budú aktívne rozvíjané...*“ Neprekvapuje potom, že si Únia postupom času vytvorila veľké množstvo bilaterálnych a multilaterálnych kontaktov s viacerými medzinárodnými a regionálnymi organizáciami a zoskupeniami, ako i s jednotlivými štátmi sveta. Politický dialóg sa dostal i do *Zmluvy o Ústave pre Európu*, konkrétne medzi úlohy ministra zahraničných vecí EÚ do článku III-296(2). Na tomto mieste je potrebné upozorniť na kompatibilitu medzi aktívnou podporou rôznych medzinárodných režimov zo strany EÚ a jej súčasným (ne)členstvom v konkrétnych medzinárodných organizáciách kvôli absencii vlastnej suverenity. Vychádzajúc z predpokladu, že tieto dva fakty si nijak neprotirečia, sa domnievam, že obe sú schopné podporiť koncepciu postmodernej zahraničnej politiky. Čo sa týka citlivosti voči požiadavkám partnerov v rámci politického dialógu ako jednej zo základných podmienok reflexívnej sily, hádam najlepším príkladom sú opäť prístupové rokovania, v ktorých si Únia síce stanovila ako podmienku vstupu prijatie súboru platného práva ES kandidátskymi krajinami, zároveň ale bola ochotná poskytnúť množstvo prechodných období na jeho zavedenie do praxe. Ide tu teda súčasne o spoluprácu iniciovanú partnerom zo zahraničia (žiadosť o vstup), splnenie jedinej podmienky zmeny

hraníc (prijatie platného práva) a zároveň o jasnú snahu konať ústretovo voči požiadavkám a potrebám partnera v priebehu rokovaní (prechodné obdobia).

Európska únia ako najväčší trh na svete sa pomocou obchodu a ekonomickej sily stáva dôležitým hráčom na medzinárodnom poli využívajúc pritom udeľovanie prístupu na svoj trh ako vyjednávacie nástroj na dosiahnutie vlastných cieľov. Túto ďalšiu časť reflexívnej sily Únia intenzívne využíva pri prideľovaní rozvojovej pomoci (Lomé a Contonou), pri predvstupovej podpore a podpore transformačného procesu, ako i pri regionálnej spolupráci napríklad v rámci Európskej politiky susedstva. Bolo by pritom nesprávne zamieňať reflexívnu silu s ekonomicou mocou ako takou, ktorá má istotne bližšie k neoliberalizmu. Prvá z nich síce obsahuje prvok ekonomickej sily, ide ale len o tú jej časť, ktorá je schopná pozitívne motivovať partnerov. Reflexívna sila navyše zahŕňa i aspekt takzvanej mäkkej moci v zmysle schopnosti presvedčiť ostatných aktérov o správnosti určitého stanoviska alebo politiky. Únia je podľa Dembinského na rozdiel napríklad od Spojených štátov verná skôr princípu odmeňovania ako hrozbám sankcií (*Dembinski, 2002, s. 12*). Z dvojice cukor alebo bič tak jasne uprednostňuje to prvé, čo je v zhode s modelom postmodernej zahraničnej politiky, ak vezmeme do úvahy už spomínanú Holstihu typológiu prostriedkov dosahovania zahraničnopolitických cieľov. Zároveň ale stojí isto za zamyslenie, či asertívne presadzovanie svojich ekonomických záujmov pri rokovaní napríklad na pôde WTO (*Marsh – Mackenstein, 2005, s. 253*) ešte zodpovedá postmodernému modelu, alebo ukazuje skôr niekam inam.

Multilateralizmus, dodržiavanie medzinárodného práva a rovnoprávnosť sú tri úzko súvisiace pojmy, ktoré sa významovo vzájomne dopĺňajú. KBSE/OBSE, *Kjótsky protokol*, ICC v Haagu, či snaha obmedziť, prípadne zakázať výrobu nášľapných mín a taktiež trest smrti, to sú len niektoré z mnohých príkladov na rovnoprávnosti založenej multilaterálnej aktivity, kde je dlhodobá podpora Európskej únie veľmi významná a zároveň nezávislá na často opačnom postoji ostatných, hoc i mocensky silnejších aktérov (*viď Jørgensen, 2004, s. 31*). Neraz tu ide práve o uplatnenie neekonomickej zložky reflexívnej sily EÚ v zmysle schopnosti presvedčiť partnerov o výhodnosti určitého stanoviska. Základný princíp rovnosti a multilateralizmu (*Charta OSN*) je tiež jasne vyjadrený v deviatom bode *Deklarácie o európskej identite*, ktorý hovorí o úsilí „*prispiet, v zhode so zámermi a princípmi Charty OSN, k zaisteniu spravodlivejšej podstaty medzinárodných vzťahov; lepšej ochrane nezávislosti a rovnosti štátov...*“ Organizácia spojených národov respektíve jej *Charta* sú spomenuté i v dvoch z piatich cieľov SZBP podľa *Maastrichtskej zmluvy*, pričom tretí, samostatný cieľ hovorí ešte o podpore medzinárodnej spolupráce (ZEÚ článok 11(1)). Z ďalších dokumentov uvádzajúcich spoluprácu, multilateralizmus či medzinárodné právo by bolo treba ešte spomenúť aspoň Európsku bezpečnostnú stratégiu z roku 2003 a jej časť venovanú „*efektívnemu multilateralizmu*“ (*EC/EU, 2003, s. 9–10*), ktorý je zaradený medzi tri strategické ciele SZBP. Rovnoprávnosť v zahraničnej politike EÚ ale neznamená len rovnoprávnosť štátov v medzinárodných vzťahoch. Ide aj o presadzovanie rovnoprávnosti jednotlivcov a ich rozličných názorov či identít. Zabezpečenie práve takejto rovnosti je cieľom základných ľudských práv ako integrálnej súčasť systému medzinárodného práva, ktorý Únia podporuje.

Model modernej zahraničnej politiky sa na princípy, ktorými sa riadi zahraničná politika EÚ, a všeobecne na celú koncepciu postmodernej politiky díva celkom inak. Vychádza pritom z predpokladu, že aktéri (štáty) môžu usilovať o iné ciele len v prípade, ak je primárny cieľ (prežitie) zabezpečený (*Waltz, 1979, s. 126*). Ako som rozviedol v teoretickej časti, túžba prežiť vytvára bezpečnostnú dilemu a snahu maximalizovať vlastnú moc. Keďže sa však Európske spoločenstvo a jeho členské štáty počas celej studenej vojny a ani po jej skončení nemohli spoliehať na svoju vojenskú silu, postavili svoju zahraničnú politiku na dodržiavanie medzinárodného práva, ktoré garantuje rovnoprávnosť štátov bez ohľadu na ich vojenský potenciál. V konečnom dôsledku teda relatívne zvýhodňuje mocensky slabšie krajiny, ktoré stavia na rovnakú úroveň ako tie silnejšie. Európska vojenská slabosť

„vytvorila silný európsky záujem o taký svet, kde na moci nezáleží, kde medzinárodné právo a medzinárodné inštitúcie prevládajú...“ (Kagan, 2002, s. 10.) Zanevrenie na vojenskú moc a upriamenie pozornosti na iné prostriedky dosahovania vlastných cieľov boli možné len vo veľmi špecifickom prostredí, aké sa vytvorilo po skončení druhej svetovej vojny v Európe. Paradoxne tak práve neustála hrozba agresie Sovietskeho zväzu a z toho pre nedostatok európskych spôsobilostí plynúca nutnosť garancie bezpečnosti zo strany USA znamenali vznik vhodných podmienok pre uplatnenie konceptu civilnej mocnosti (vid' Hyde-Price, 2006, s. 224–225) a ujatie sa apriórneho odsúdenia vojenskej sily, čo neorealisti popisujú ako „postmodernú utópiu“. Európske štáty boli vďaka jestvujúcemu strategickému prostrediu a nukleárnemu dáždniku USA dlhodobo, avšak len dočasne, oslobodené od nutnosti priamo sa starať o vlastnú bezpečnosť (Bull, 1982, s. 151; Kagan, 2002, s. 24). Vznik a stabilizáciu špecifického európskeho pohľadu na medzinárodnú politiku teda možno vysvetliť prostredníctvom mocenských faktorov, čím sa popiera jeho jedinečnosť.

Zmena mocenského postavenia so sebou nevyhnutne prináša i zmenu princípov fungovania zahraničnej politiky. Prvým výrazným otrasom tak bol rozpad východného bloku a ZSSR v rokoch 1989–1991. Zaniká hrozba číslo jedna pre vtedajšiu zjednocujúcu sa západnú Európu a Spojené štáty postupne strácajú dôvod aktívneho angažovania sa v európskej politike (vid' Mearshimer, 1990). Tieto udalosti spoločne s ozbrojeným konfliktom v bývalej Juhoslávii opätovne upriamili pozornosť Európy na konfliktný charakter interakcií aktérov v medzinárodných vzťahoch. Potreba svojpomoci, alebo inak povedané nutnosť vedieť sa postarať sama o seba, bola jedným z motívov stojacich za vznikom SZBP ako druhého piliera EÚ počnúc Zmluvou z Maastrichtu z roku 1992.¹¹ Model modernej zahraničnej politiky tak už pri samom vzniku SZBP rozpoznáva princíp svojpomoci ako dôsledku konfliktného charakteru medzinárodného prostredia. Aký rozhodovací mechanizmus bol napokon pre SZBP schválený, a prečo boli jednotlivé štáty ochotné spolupracovať aj v tejto oblasti politiky, nie je predmetom vysvetľovania tohto modelu.

Príkladom inej zmeny s výrazným dopadom na zahraničnú politiku môže byť rapídny pokrok v budovaní vojenských kapacít Únie, ktorý bol spustený britsko-francúzskym summitom v St. Malo v decembri 1998 (vid' Hill – Smith, 2005, s. 402). Významným impulzom k vytváraniu vojenských kapacít však bol bezpochyby i ďalší konflikt, tentoraz v podobe bombardovania Kosova vojskami NATO v marci až júni 1999, ktoré bolo uskutocňované opäť v drvivej väčšine letectvom Spojených štátov. Odozvou na túto krízu bolo odsúhlasenie vzniku Európskej bezpečnostnej a obrannej politiky (EBOP) na summite v júni 1999 v Kolíne, ktorá sa do zmluvných dokumentov dostala počnúc Nice (vid' Hyde-Price, 2006, s. 228). Koncoročný summit v Helsinkách následne schválil *Helsinki Headline Goal* s dnes už neúspešným pôvodným projektom vytvorenia Európskych síl rýchleho nasadenia¹² o sile 50–60 tisíc osôb. Dnes je tento projekt nahradený známym *Headline Goal 2010*, ktorý bol prijatý už po teroristických útokoch v Madride (2004). Spadá tam okrem iného i snaha vytvoriť do roku 2007 plánovaných 13 bojových skupín o veľkosti 1500 vojakov, ktoré majú byť nasaditeľné do 10 dní, ako i mať do roku 2008 k dispozícii lietadlovú loď s príslušnou leteckou jednotkou (EC/EU, 2004 b).

Toto úsilie budovať vlastné kapacity vedie na jednej strane k upriameniu pozornosti na vojenskú silu a svojpomoc ako princípov modernej zahraničnej politiky a na druhej strane sponchyňuje charakter Únie ako postnacionálneho aktéra. Približovanie sa k modelu odvodenému z neorealizmu sa deje prostredníctvom odstraňovania nedostatkov práve v tých oblastiach, kde tieto deficity v minulosti umožnili ujatie sa modelu postmoderného. Popiera sa tým samostatnosť a jedinečnosť postmodernej alternatívy, pretože sa ukazuje, že je len dôsledkom nedostatkov v mocenských zdrojoch. Snahu formulovať európsku zahraničnú, bezpečnostnú a obrannú politiku chápe napríklad Kagan ako „*atavistické nutkanie, nezlučiteľné s ideálmi postmodernej Európy, ktorých samotná existencia závisí na odmietnutí mocenskej politiky*“ (Kagan, 2002, s. 19). Túto argumentáciu ešte možno podporiť zmenami plánovanými v *Zmluve o Ústave pre Európu*, akými boli napríklad člán-

nok I-41(7) o spoločnej obrane v prípade ozbrojeného útoku¹³ alebo klauzula o solidarite (článok I-43)¹⁴ či vznik Európskej obrannej agentúry podľa článku III-311 ZÚE.¹⁵ Budovanie vojenských schopností a spôsobilostí EÚ je podľa modelu modernej zahraničnej politiky v príkrom rozpore s proklamovaným charakterom Únie ako postnacionálneho aktéra, no tiež s údajnou funkciou reflexívnej moci pri dosahovaní zahraničnopolitických cieľov. Je preto nanajvýš otáznave, či sú plánované vojenské jednotky a ich budúce použitie v zahraničí v zhode s postmoderným modelom zahraničnej politiky. Prebiehajúci vývoj jasne smeruje skôr k priblíženiu sa Únie k modelu modernej zahraničnej politiky, prostredníctvom odstránenia jej predošlých nedostatkov v podobe vojenskej slabosti.

Objavuje sa tu však určitý problém z pohľadu modelu modernej zahraničnej politiky v súvislosti s vonkajšími vzťahmi EÚ. Prípadné použitie vojenskej sily Únie na mocenské účely je totiž výrazne obmedzené platnými zmluvnými základmi EÚ. V Amsterdame (1997) sa do článku 17(2) ZEU dostali takzvané Petersbergske úlohy. Aktivity, ktoré pokrýva EBOP, sa ním obmedzujú na humanitárne a záchranné úlohy, misie na udržanie mieru a úlohy bojových síl pri riešení krízových situácií vrátane mierotvorných úloh, a to všetko samozrejme v plnej kompatibilite s *Chartou OSN* (viď článok 11(1) ZEU).

* * *

Oba porovnávané modely zahraničnej politiky sa pri konfrontácii s politickou realitou ukázali ako argumentačne silné. Dnešný stav však vyvracia pôvodný predpoklad, ktorý bol uvedený v úvode, a síce, že zahraničná politika Európskej únie sa v praxi výrazne odlišuje od klasickej zahraničnej politiky národných štátov. Opak je dnes do značnej miery pravdou. Charakter EÚ ako reprezentanta politiky zodpovedá postmodernému modelu. Zároveň však možno rozpoznať rodiacu sa tendenciu Únie postupne strácať niektoré zo znakov tohto modelu za súčasného približovania sa alternatívnej verzii reprezentanta zahraničnej politiky. Podobne je to v prípade princípov, ktorými sa vonkajšie vzťahy EÚ riadia. Kým na strane jednej je Únia verná rovnoprávnosti, diskurzu/dialógu a reflexívnej sile ako prostriedkom dosahovania svojich zahraničnopolitických cieľov, na strane druhej vzbudzuje veľké podozrenie trend budovania vojenských kapacít, ako aj silný vplyv mnohých konfliktných situácií v rámci fungovania Spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky.

Na prvý pohľad sa tak zdá, že vonkajšie vzťahy Európskej únie sa veľmi pomaly, no predsa len posúvajú do podoby zodpovedajúcej modelu modernej zahraničnej politiky. Tento posun samozrejme samotný model vysvetliť nedokáže. Je to možné len s pomocou jeho teoretického základu, a to konkrétne poukazom na fenomén asimilácie správania jednotiek systému. Ešte predtým by ale neorealizmus musel objasniť prapôvod spomenutého posunu, ktorým je odovzdávanie právomocí národných štátov vo sfére vysokej politiky na nadnárodnú úroveň. To je pre neorealizmus neprekonateľná úloha. Nutný predpoklad tohto článku, a síce existencia Európskej únie ako aktéra medzinárodných vzťahov s vlastnou zahraničnou politikou, ma zbavil povinnosti riešiť túto úlohu.

Opomenul som ale problematiku cieľa zahraničnej politiky, a ako sa hneď ukáže, táto téma je kľúčom k pochopeniu zahraničnej politiky EÚ ako celku. Čo do cieľa, vonkajšie vzťahy Únie nezodpovedajú ani jednému modelu, či už ide o maximalizáciu moci alebo rešpekt k odlišnostiam. O to viac je zaujímavejšie, že už v teoretickej časti spomenutá medzera zanechaná medzi neorealizmom a postštrukturalizmom sa práve na tomto mieste ukazuje ako najvýraznejšia a naznačuje tak vhodné miesto pre ďalší výskum. Zahraničná politika EÚ je jednoznačne uplatňovaná s cieľom zastupovať veľmi konkrétne liberálne hodnoty. Na tento fakt poukazuje kritika hodnotového univerzalizmu Únie, ako aj chýbajúce vysvetlenie budovania európskej identity (vlajka, hymna, mena, deň Európy spomenúc len niekoľko faktorov). Možno však rozpoznať isté záchytné body aj v oblasti princípov zahraničnej politiky. Ide napríklad o obmedzenie použitia vojenskej sily len na Petersbergske úlohy alebo o silnú úlohu ekonomickej sily v rámci vonkajších vzťahov EÚ.

Ako ideálny adept na zasypanie spomenutej medzery medzi neorealizmom a postštrukturalizmom (a z nich odvodených modelov) sa črtá model liberálnej zahraničnej politiky, ktorý by bol schopný podľa všetkého objasniť zahraničnopolitické vystupovanie Únie omnoho lepšie ako dva v tomto článku vytvorené modely. Nazývať tak Európsku úniu postmoderným aktérom, či prípadne ju vnímať ako klasického hráča na medzinárodnej scéne, by bolo príliš unáhlené.

V článku som ponechal niekoľko nezodpovedaných otázok, ktorým sa nebolo možné dostatočne venovať či už z obsahových alebo priestorových dôvodov. Jednou z nich je neistota, či možno vôbec porovnávať dva modely zahraničnej politiky, ktoré stoja na tak rozdielnych teoretických základoch. Pokúsil som sa túto otázku v praktickej časti článku vyriešiť napríklad ponúknutím čo najširšieho spektra argumentov namiesto obvyklej sterilnej snahy ponúknuť jednu hodnotovo neutrálnu interpretáciu. Či sa mi podarilo tento interparadigmatický problém vyriešiť, musí napokon posúdiť čitateľ sám. Hlbšie som sa nevenoval ani aktuálnemu sporu o obsah označenia „civilná mocnosť“, či jeho alternatívam, akými sú „normatívna mocnosť“ a „Friedensmacht“, i keď som niektoré zdroje stojace pri zrode tohto sporu v práci využil. Nanajvýš lákavou možnosťou je i pokúsiť sa o dekonštruktívne čítanie oficiálnych dokumentov Únie, akými sú napríklad Európska bezpečnostná stratégia či *Zmluva o Ústave pre Európu*. Tieto problémy však rád prenechám iným.

¹ Stačí si spomenúť na článok *Back to the Future* od Mearsheimera (Mearsheimer, 1990), v ktorom bola budúcnosť Európy po konci studenej vojny vykreslená, ako sa našťastie neskôr ukázalo, príliš pesimisticky. Prílišnému optimizmu ale zase vždy spoľahlivo zabráni pripomenka bývalej Juhoslávie.

² V snahe o dosiahnutie pojmovej jasnosti budem v článku výrazmi obsahujúcimi akúkoľvek formu slova postštrukturalizmus odkazovať na daný filozofický prístup, kým slová odvodené od výrazu postmoderna budú označovať samotnú zahraničnopolitickú koncepciu/model.

³ V konečnom dôsledku zostáva na posúdení každého čitateľa, či sa mi podarilo zachovať postštrukturalistický charakter normatívneho modelu postmodernej zahraničnej politiky.

⁴ Neorealizmus samozrejme nie je schopný vysvetliť prelínanie sa národa a štátu. Ani sa o to nesnaží. Slovné spojenie národný štát tu chápem skôr ako spôsob jasnejšieho vymedzenia dnešného stavu voči minulosti (napríklad mestské štáty či stredoveké ríše), čo by jednoduchým použitím slova štát nebolo možné.

⁵ Podľa Gilpina ide predovšetkým o tri typy pravidiel (rules), a to regulujúce diplomatické a politické interakcie; ekonomické vzťahy a napokon pravidlá vojny. Nespadá tu teda napríklad možnosť prekonania anarchie rozhodnutím niekoľkých štátov o prijatí určitých pravidiel.

⁶ Zmluva o Európskej únii (Treaty on European Union).

⁷ Zmluva o založení Európskeho spoločenstva (Treaty establishing the European Community).

⁸ Nemožno zabudnúť ani na vystúpenie Grónska z ES v roku 1985.

⁹ Viď tiež bod číslo 4 Deklarácie o európskej identite (EC/EU, 1973).

¹⁰ Úplne opačné, no podľa môjho názoru nesprávne chápanie Wolfersovej terminológie ponúka Hyde-Price (Hyde-Price, 2006, s. 222).

¹¹ V platnosti od 1. novembra 1993.

¹² European Rapid Reaction Force (ERRF).

¹³ Aj keď značne oklieštený kvôli neutrálnym, ako i primárne transatlanticky orientovaným štátom.

¹⁴ Napriek neschváleniu ZÚE bola už v marci 2004 po útokoch v Madride uvedená do praxe Deklaráciou Európskej Rady o solidarite proti terorizmu (EC/EU, 2004 a, s. 18).

¹⁵ Vytvorená i napriek stroskotaniu Zmluvy o Ústave pre Európu.

Zoznam použitej literatúry

- Ashley, Richard K. (1989): *Living on Border Lines: Man, Poststructuralism, and War*. In: Der Derian, James – Shapiro, Michael J. (eds.): *International/Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics*. Lexington: Lexington Books, 1989, s. 259–321.
- Ashley, Richard K. (1984): *The Poverty of Neorealism*. *International Organization*, Vol. 38 (1984), No. 2, s. 225–286.
- Ashley, Richard K. – Walker, Rob B. J. (1990): *Reading Dissidence/Writing the Discipline: Crisis and the Question of Sovereignty in International Studies*. *International Studies Quarterly*, Vol. 34 (1990), No. 3, s. 367–416.
- Bull, Hedley (1982): *Civilian Power Europe: A Contradiction in terms?* *Journal of Common Market Studies*, Vol. 21 (1982), No. 2, s. 149–170.
- Caporaso, James A. (1996): *The European Union and Forms of State: Westphalian, Regulatory or Post-Modern?* *Journal of Common Market Studies*, Vol. 34 (1996), No. 1, s. 29–52.

- Cochran, M. (1999): *Normative Theory of International Relations: A Pragmatic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Connolly, William E. (1991): *Identity/Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox*. Ithaca: Cornell University Press, 1991.
- Culler, Jonathan (1989): *On Deconstruction – Theory and Criticism after Structuralism*. London: Routledge, 1989.
- Dembinski, Mathias (2002): *Kein Abschied vom Leitbild „Zivilmacht“: die Europäische Sicherheits- und Verteidigungspolitik und die Zukunft europäischer Außenpolitik*. HSFK-Report, Nr. 12. Frankfurt am Main: Hessische Stiftung Friedens- und Konfliktforschung, 2002.
- Der Derian, James (1989): *The Boundaries of Knowledge and Power in International Relations*. In: Der Derian, James – Shapiro, Michael J. (eds.): *International/Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics*. Lexington: Lexington Books, 1989, s. 3–10.
- Derrida, Jacques (1999): *Gramatológia*. Bratislava: Archa, 1999.
- Derrida, Jacques (1993): *Texty k dekonstrukci*. Bratislava: Archa, 1993.
- Derrida, Jacques (1992): *The Other Heading: reflections on Today's Europe*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 1992.
- Drulák, Petr (2003): *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál, 2003.
- EC/EU (2003): *A Secure Europe in a Better World*. European Security Strategy. Brussels, 12th December 2003.
- EC/EU (1988): *Declaration of the European Council on the international role of the European Community*. Bulletin of the European Communities, No. 12 (1988), s. 10–11.
- EC/EU (2004 a): *Declaration on Combating Terrorism*. European Council, Brussels, 25th March 2004.
- EC/EU (1978): *Declaration on Democracy*. Bulletin of the European Communities, No. 3 (1978), s. 5–6.
- EC/EU (1973): *Declaration on European Identity*. Bulletin of the European Communities, No. 12 (1973), s. 118–122.
- EC/EU (2004 b): *Headline Goal 2010*. ESDP Presidency Report, European Council, Brussels, 17th and 18th June 2004.
- EC/EU (1970): *Report by the Foreign Ministers of the Member States on the problems of political unification*. Bulletin of the European Communities, No. 11 (1970), s. 9–14.
- EC/EU (1983): *Solemn Declaration on European Union*. Bulletin of the European Communities, No. 6 (1983), s. 24–29.
- EC/EU (2004 c): *Treaty establishing Constitution for Europe*. Official Journal of the European Communities, 2004, C 320.
- EC/EU (2002 a): *Treaty establishing the European Community (Consolidated Version)*. Official Journal of the European Communities, 2002, C 325.
- EC/EU (1997): *Treaty of Amsterdam*. Official Journal of the European Communities, 1997, C 340.
- EC/EU (2001): *Treaty of Nice*. Official Journal of the European Communities, 2001, C 80.
- EC/EU (2002 b): *Treaty on European Union (Consolidated Version)*. Official Journal of the European Communities, 2002, C 325.
- Eco, Umberto (1995): *Interpretácia a nadinterpretácia*. Bratislava: Archa, 1995.
- Eder, K. (1999): *Integration durch Kultur? Das Paradox der Suche nach einer europäischen Identität*. In: Viehoff, R. – Segers, R. (Hrsg.): *Kultur, Identität, Europa*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1999, s. 147–179.
- Fay, Brian (2002): *Současná filosofie sociálních věd: Multikulturní přístup*. Praha: SLON, 2002.
- George, Stephen – Bache, Ian (2001): *Politics in the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Gilpin, Robert (1981): *War and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Herz, John H. (1950): *Idealist Internationalism and the Security Dilemma*. *World Politics*, Vol. 2 (1950), No. 2, s. 157–480.
- Herz, John H. (1959): *International Politics in the Atomic Age*. New York: Columbia University Press, 1959.
- Hill, Christopher – Smith, Michael (2005): *Acting for Europe: Reassessing the European Union's Place in International Relations*. In: Hill, Christopher – Smith, Michael (eds.): *International Relations and the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 388–406.
- Holsti, Kalevi Jaakko (1995): *International Politics: A Framework for Analysis*. 7th ed. Englewood: Prentice Hall, 1995.
- Hyde-Price, Adrian (2006): *„Normative“ power Europe: a realist critique*. *Journal of European Public Policy*, Vol. 13 (2006), No. 2, s. 217–234.
- Jørgensen, Knud Erik (2004): *Three Doctrines on European Foreign Policy*. *WeltTrends*, Vol. 12 (2004), No. 42, s. 27–36.
- Kagan, Robert (2002): *Power and Weakness*. *Policy Review*, No. 113 (2002), s. 3–28.
- Keohane, Robert O. (ed., 1986): *Neorealism and Its Critics*. New York: Columbia University Press, 1986.
- Marsh, S. – Mackensten, H. (2005): *International Relations of the European Union*. Harlow: Pearson Longman, 2005.
- Mearsheimer, John J. (1990): *Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War*. *International Security*, Vol. 15 (1990), No. 1, s. 5–56.
- Mearsheimer, John J. (2001): *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company, 2001.

- Meunier, S. – Nicolaïdis, K. (2005): The European Union as a Trade Power. In: Hill, Christopher – Smith, Michael (eds.): International Relations and the European Union. Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 247–269.
- Naas, M. B. (1992): Introduction: For Example. In: Derrida, Jacques: The Other Heading: reflections on Today's Europe. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 1992.
- Nugent, Neill (ed., 2004): European Union Enlargement. Houndmills: Palgrave, 2004.
- Ruggie, John Gerard (1998): Constructing the World Polity: Essays on international institutionalization. London: Routledge, 1998.
- Schrader, L. (2004): Europas Antwort auf Bushs Grand Strategy. WeltTrends, Vol. 12 (2004), No. 42, s. 37–50.
- Smith, Karen E. (2003): European Union Foreign Policy in a Changing World. Oxford: Polity Press, 2003.
- Smith, Steve (1997): Positivism and Beyond. In: Smith, Steve – Booth, Ken – Zalewski, Marysia (eds.): International Theory: Positivism and Beyond. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 11–44.
- Vasquez, John A. (1995): The Post-Positivist Debate: Reconstructing Scientific Enquiry and International Relations Theory After Enlightenment's Fall. In: Booth, Ken – Smith, Steve (eds.): International Relations Theory Today. University Park: Pennsylvania State University Press, 1995, s. 217–240.
- Waever, Ole (2004): Discursive Approaches. In: Diez, T. – Wiener, A. (eds.): European Integration Theory. Oxford: Oxford University Press, 2004, s. 197–215.
- Walker, Rob B. J. (1995): International Relations and the Concept of the Political. In: Booth, Ken – Smith, Steve (eds.): International Relations Theory Today. University Park: Pennsylvania State University Press, 1995, s. 306–327.
- Walker, Rob B. J. (1987): Realism, Change, and International Political Theory. International Studies Quarterly, Vol. 31 (1987), No. 1, s. 65–86.
- Walker, Rob B. J. (1989): The Prince and „The Pauper“: Tradition, Modernity, and Practice in the Theory of International Relations. In: Der Derian, James – Shapiro, Michael J. (eds.): International/Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics. Lexington: Lexington Books, 1989, s. 25–48.
- Wallace, W. (2003): Looking after the Neighbourhood: Responsibilities for the EU-25. EFPU Working Paper, No. 3. London: London School of Economics, 2003.
- Waltz, Kenneth N. (1959): Man, the State and War. New York: Columbia University Press, 1959.
- Waltz, Kenneth N. (1979): Theory of International Politics. New York: McGraw-Hill, 1979.
- Zalewski, Marysia – Enloe, C. (1995): Questions about Identity in International Relations. In: Booth, Ken – Smith, Steve (eds.): International Relations Theory Today. University Park: Pennsylvania State University Press, 1995, s. 279–303.

Poznámka

- 1) Článok je inšpirovaný autorovou záverečnou bakalárskou prácou. Vedúcim práce bol Ing. Egon Gál, CSc.
- 2) Vďaka patrí predovšetkým Vítovi Benešovi, ktorý by mal byť za jeho veľmi užitočné námietky uvedený ako spoluautor článku. Nesmiem ale zabudnúť ani na Egona Gála, Vladimíra Bilčíka a troch anonymných recenzentov. Bez ich pomoci a trpezlivosti by toto nebolo možné. Všetky omyly v texte možno samozrejme pripísať len mojej tvrdohlavosti.